

BİBLİOQRAFİK AXTARIŞIN ALQORİTMİ

Nadir İsmaylov

*Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
nadir_ismayil56@mail.ru*

Резюме: В статье описывается библиографический поиск, его сущность и методы библиографического поиска, лежащие в основе библиографической деятельности. В то же время даны синтаксис, семантические и прагматические методы поиска и его алгоритм.

Summary: The article describes the bibliographical activity, its bibliographical search, and the bibliographical search for the basis of bibliographic work. In syntax, semantic and pragmatic methods and its algorithm.

Xülasə: Məqalədə biblioqrafik fəaliyyətin əsasını təşkil edən biblioqrafik axtarış, onun mahiyyəti və biblioqrafik axtarışın üsulları şərh edilmişdir. Eyni zamanda sintaktik işarələr, semantik və praqmatik axtarış üsulları və onun alqoritmi verilmişdir.

Açar sözlər: Biblioqrafik fəaliyyət, biblioqrafik axtarış, alqoritm

Ключевые слова: Библиографическая деятельность, библиографический поиск, алгоритм

Key words: Bibliographic activity, bibliographic search, algorithm

Giriş: İstər ənənəvi və istərsə də elektron mühitdə metaverilənlər informasiya axtarışının əsas vasitələrindən biridir. Biblioqrafik fəaliyyətin əsasını təşkil edən informasiya axtarışı mürəkkəb bir proses olub, mühüm intellektual bilik tələb edən bir fəaliyyət növüdür. Nəzəri ədəbiyyatda biblioqrafik axtarışın texnologiyasının ayrı-ayrı elementləri tədqiq edilmişdir. Biblioqrafik axtarışın metodikası kompleks şəkildə təhlil olunmamışdır. Məqalənin əsas məqsədi müasir informasiya mühitində biblioqrafik axtarışın analitik informasiya təhlilinin və informasiyanın idarə edilməsinin əsas vasitəsi kimi mahiyyətini şərh etmək və model olaraq onun alqoritmini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məsələnin şərh: Axtarışın optimallaşdırılması onun kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə ölçülməsinin və nəticələrinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutulur. Nəzəri ədəbiyyatda bu baxımdan daha çox üstünlük onun relevantlığına verilir. Bu üsul isə sintaktik işarələr səviyyəsində, semantik (məna) və praqmatik (məqsəd) meyarlara əsaslanır. Sintaktik meyar informasiyanın strukturunun zahiri baxımdan təhlili zamanı, semantik və praqmatik meyarlar isə informasiyanın məzmununun qiymətləndirilməsi hallarında tətbiq edilir. Məsələn, mətnin axtarış sisteminin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı relevantlıq növləri istifadə olunur:

- Koqnitiv relevantlıq və ya pertinentlik. Başqa sözlə, sənəddə olan informasiyanın istifadəçinin real tələbatına uyğunluğunu səciyyələndirən münasibət;

- Mövzu və predmet relevantlığı. Bu münasibətlər mövzu tələbatını və resursun yaxınlığını səciyyələndirir;

- Konkret və faydalılıq relevantlığı. Bu relevantlıq qarşıya qoyduğu vəzifənin həlli kontekstində meydana çıxır;

- Emosional relevantlıq. Bu relevantlıq resursun cari şəraitlə əlaqədar müəyyənləşir [3, s. 194].

Geniş mənada biblioqrafik informasiya axtarışı aşağıdakı əsas vəzifələrin həllinin təmin edilməsinə yönəlmiş olur:

- Sorğuya relevant, informasiya tələbatını ödəyən informasiyanın axtarılıb tapılması;

- bir-birinə yaxın sahələrdə analogi informasiyanın axtarılması (ilk informasiyanın genişlənməsi);

- əldə olunmuş informasiyanın ümumiləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi;

- bilavasitə real məsələlərdən çıxış edərək informasiyanın təhlili və qiymətləndirilməsi. Biblioqrafik informasiya axtarışı probleminin mürəkkəbliyi informasiyanın mənbələr çoxluğu üzrə paylanması qanununun obyektiv xarakteri ilə izah olunur

İAS tərəfindən tapılmış sənədlərin axtarış sorğusuna uyğunluq dərəcəsini qiymətləndirmək üçün bir çox üsullar mövcuddur. Tapılmış sənədin sorğuya uyğunluğu dərəcəsi anlayışı subyektiv anlayış olub, sorğunu tərtib edən və axtarışın nəticəsini qiymətləndirən adamdan asılı olur. İnformasiya axtarışının nəticəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün iki anlayışdan – relevantlıq və pertinentlik anlayışlarından istifadə olunur. İAS –nın qiymətləndirilməsilə texniki relevantlıq, təşkilatı və sosial relevantlıqdan da istifadə edilir [2, s. 140].

Texniki relevantlıq axtarışın “Nəticəsi” axtarış əlamətlərinə formal uyğunluq, sistemli relevantlığı, axtarış əlamətlərinin sənədin axtarış obrazına uyğunluğunu təşkilatı və sosial relevantlıq isə muəsisə və ya cəmiyyətin gözlədiyi zəruri informasiyanın analogları kimi təzahür edir.

Biblioqrafik axtarışın nəticəsinin qiymətləndirilməsilə, bir qayda olaraq aşağıdakı relevantlıq növlərində istifadə edilir.

-**Sintaktik relevantlıq** – sənədin axtarış əlamətilə sorğunun axtarış əlamətinin formal uyğunluğu;

-**Semantik relevantlıq** – sənədin məzmununun sorğunun məzmununun mənə uyğunluğu;

-**Praqmatik relevantlıq** (relevantlıq) – sənədin məzmununu istifadəçinin informasiya tələbatına mənə uyğunluğu [3, s. 195].

Görkəmli mütəxəssis İ.Q.Morqenştern biblioqrafik axtarışın nəticələrinin formal təhlili prosesində sənədin biblioqrafik təsvirinin keyfiyyətinin aparıcı element olduğunu qeyd etmiş və qiymətləndirilməsinin dörd səviyyəsini müəyyən etmişdir:

1. Ali səviyyə – biblioqrafik təsvir elementlərinin tərkibi və yerləşməsi qüvvədə olan standarta tam uyğun olduğu hallarda;

2. Orta səviyyə – sənədin identikliyi üçün kifayət qədər elementlərin mövcudluğu, onların redaktəsinə ehtiyac olduğu hallarda;

3. Aşağı səviyyə – sənəd haqqında biblioqrafik təsvir elementlərinin tam olmadığı, onların dağınıq yerləşdiyi hallarda;

4. Qeyri-qənaətbəxş səviyyə – sənədin identikliyinə müəyyən etmək üçün biblioqrafik təsvirin elementlərinin çatışmadığı hallarda.

Biblioqrafik axtarışın nəticəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində bunlarda yanaşı, semantik və pragmatik relevantlıqdan da geniş istifadə edilir. Biblioqrafik axtarışın avtomatlaşdırılması üzrə tanınmış alim A.V.Sokolov semantik relevantlığın mahiyyətini şərh edərək aşağıdakı paradigmanı irəli sürmüşdür: Semantik göstəricisinin növü kimi verilən informasiyanın tamlığı və dəqiqliyi əsas götürülməlidir [3, s. 195].

Biblioqrafiyaşünas alim, professor Zöhrab Əliyevin tədqiqatlarında da qeyd olunur ki, biblioqrafik axtarışın məqsədi müəyyən topluda nəyinsə aşkar edilib müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aparılan prosesləri nəzərdə tutan ümumi axtarış anlayışının mühüm bir tərkib hissəsidir [1, s. 72].

Biblioqrafik axtarışdan bəhs edərkən qoyulan hər hansı bir məsələnin düzgün mənimsənilməsi üçün zəruri olan xüsusi anlayışların: pertinentlik və relevantlıq məzmununa diqqət etmək lazımdır. Pertinentlik məlum biblioqrafik informasiyanın onunla maraqlanan şəxsin əsl tələbatına uyğun gəlməsi deməkdir. Relevantlıq isə ümumi halda əldə edilmiş sənədlərin sorguda ifadə olunan tələbatə uyğun gəlməsi deməkdir.

Biblioqrafik axtarışın tamlığının əmsalı tapılmış biblioqrafik yazıların axtarış aparılan resurslar üzrə relevant məlumatların sayına olan münasibətinə əks olunan göstəricidir .

Dəqiqliyin əmsalı isə relevant bibliioqrafik yazıların sayının sorguya cavab olaraq verilən biblioqrafik yazıların ümumi sayına nisbətində təzahür edən göstəricidir. Onları hesablamaq üçün aşağıdakı formullardan istifadə olunur:

Biblioqrafik axtarışın alqoritmi

Cədvəl 1

Verilənlərin tamlığının əmsalı (VT)	$VT \frac{a}{a+a} * 100\%$
Verilənlərin dəqiqliyi əmsalı (VD)	$VD = \frac{a}{a+b} * 100\%$
İnformasiya itkisi (İ.İ)	$İ.İ =$
İnformasiya küyü (İ.K)	$İ.K = \frac{v}{a+b} * 100\%$
Şerti işarələr	a - verilən relevant biblioqrafik yazı b - verilən qeyri relevant biblioqrafik yazı v - verilməyən relevant biblioqrafik yazı

Biblioqrafik axtarışın sxemi aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

1. Hazırlıq mərhələsi:

- a) İstifadəçinin biblioqrafik informasiya tələbatının dərk olunması və formalaşdırılması. Biblioqrafik struktur tipinin təqribi müəyyənləşdirilməsi;
- b) Sorğunun axtarış əlamətinin , avtomatlaşdırılmış axtarış şəraitində isə axtarış alqoritminin yaradılması

2. İlk mərhələ:

- a) Sənədin axtarış əlaməti kimi nəzərdə tutulan axtarış obrazının elementlərinin təhlili;
- b) axtarış mənbələri ilə axtarış əlamətlərinin müqayisəsi və bunun əsasında axtarışın resurs bazasının formalaşdırılması;
- c) Biblioqrafik axtarışın ehtimal olunan modelinin hazırlanması, biblioqrafik axtarışı planın yaradılması və axtarış hipotezi və axtarış nəticələrinin təklif olunan versiyasının irəli sürülməsi;

3. Əsas mərhələ:

- a) Təxmini müəyyən olunmuş resurs bazasından istifadə etməkdə nəzərdə tutulmuş axtarış yollarının həyata keçirilməsi gedişində axtarış yollarının həyata keçirilməsi və axtarış hipotezlərinin yoxlanması;
- b) axtarış obyektinə haqqında əvvəllər məlum olmayan yeni informasiyanın müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi imkanları; axtarışın alınmış nəticəsinə görə onun planında düzəlişlər edilməsi;
- c) axtarış nəticələrinin alınması;

4. Yekun mərhələ:

- a) Yekun sintezi, axtarış prosesi və onun nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi; axtarışın nəticəsinin yoxlanılması və əsaslandırılması
- b) Axtarışın nəticəsinə tərtibi və onun istifadəçiyə təqdim edilməsi [3, s. 95-96].

Ümumilikdə biblioqrafik axtarışın alqoritmik əlaməti dedikdə bəzi məzmun və ya formal meyarları nəzərdə tutan verilənlərin toplanması, istehsalı, emalı və istifadəsi prosesində biblioqrafik axtarışın dolğunluğunu və dəqiqliyini ifadə etməsidir.

Nəticə: Müasir dövrdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması biblioqrafik axtarışın dolğunluğunu, ardıcılığını və operativliyini daha da artırmağı tələb edir. Buna görə biblioqrafiyalaşdırma sistemlərin yaradılması, biblioqrafik axtarış alqoritminin nəzəri şəkildə şərh edilməsi məqalənin əsas zəruri şərtlərindədir. Məqalədə biblioqrafik axtarışın əsas məzmunu və xarakteristikası şərh edilərək, biblioqrafik axtarış alqoritminin əsas komponentləri olan: verilənlərin dəqiqliyi, emalı, istifadəsi, informasiyanın yükü və şərti işarələri düsturlar vasitəsilə qeyd olunmuşdur. Həmçinin biblioqrafik axtarışın kompleks məzmununu təşkil edən axtarış üsulları, vasitələri və işlənmə mexanizmi haqqında da məlumat verilmiş və biblioqrafik axtarışın relevantliyinin müəyyən edilməsində sintaktik, semantik və pragmatik üsulların səmərəli təşkili də qeyd edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Z.H Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001.- 145 s.
2. Qasimov, V.Ə. İnformasiya axtarışı üsulları və sistemləri. Dərslik. Bakı: MTN-in Maddi-texniki Təminat Baş İdarəsinin Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2015, 288 s.
3. Брежнева, В. В., Гиляревский Р. Информационного обслуживания.- 2012.-368 стр.
4. Касумов, В.А. Методы информационного поиска в компьютерных сетях с сверх насыщенными информационными ресурсами. Монография. Баку: Элм, 2004, 208 стр.
5. Козлов, Д.Д. Информационно-поисковые системы в Internet: текущее состояние и пути развития. / Технологический обзор. - МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва. 2000.
6. Корнеев, В.В., Гарев А.Ф., Васютин С.В., Райх В.В. Базы данных: интеллектуальная обработка информации. - М.: Нолидж, 2000. 352 с.
7. Коршунов, О.П. Библиографоведение. Общий курс: Учебник. - М.: Издательство, «Книжная палата», 1990.

*Мəqalə “Bibliografiyaşünaslıq kafedrası”nın
28 noyabr 2018-ci il tarixli 03 saylı
iclasında çapa məsləhət bilinmişdir.*